

Originalni naučni rad
UDK – 111:165.72

MAŠAN BOGDANOVSKI

SKEPTIK MOŽE DA ŽIVI SVOJ SKEPTICIZAM

Sekst Empiričar u svojim *Osnovama pironizma*, na jednom od istorijski najraspravljanijih mesta u ovom spisu, PH 1.13, kaže da pironista ne prihvata ništa što je “neočigledno”.¹ Ovakvo gledište eksplicitno ponavlja još dva puta u tekstu, u PH 1.201 i 1.225, trudeći se da istakne da to znači isto što i nemati *δόγματα*. Sve ovo ima ogromne posledice po skeptičku filozofsku poziciju jer određuje granice *ἐποχή*, skeptikovog uzdržavanja od suda. Iz konteksta izgleda kao da skeptik zapravo poseduje neka verovanja, verovanja o onome što Sekst naziva “očiglednim predmetima istraživanja”.

PH 1.13 je jedno od ključnih mesta u Sekstovom spisu jer sadrži njegov osvrt na istoriju upotrebe termina *δόγμα* u grčkoj filozofiji. On govori o dva smisla ovog termina i o tome da skeptik “ne dogmatiše” u drugom od ova dva smisla. Prvi i istorijski stariji smisao jeste saglasnost, pristajanje na neke stvari ili prihvatanje stvari (*εὐδοκεῖν τινὶ πράγματι*). Takav smisao je termin *δόγμα* navodno imao u predhelenističkoj filozofiji i delili su ga Platon i Aristotel.² Drugi, uži i helenistički smisao tog termina je prihvatanje neočiglednih stvari, neočiglednih predmeta naučnog istraživanja. U tu kategoriju bi spadala i metafizička verovanja, kao i verovanja u sudove tadašnjih nauka, uključujući medicinu, što je naročito značajno za Seksta kao profesionalnog lekara. Ovde moramo upozoriti na Barnsovu (Barnes) intervenciju da u helenističkoj epohi termin *δόγμα* referira i na vrednosne sudove sa neposrednim praktičnim posledicama.³

1 PH je standardna oznaka za Osnove pironizma Seksta Empiričara. Dalje u tekstu, za Sekstove spise pod zajedničkim naslovom *Adversus mathematicos* koristiću standardnu oznaku M. Prvi broj odnosi se na knjigu, a drugi na odeljak spisa.

2 Naravno, Platonovi i Aristotelovi spisi sadrže različite suptilne nijanse značenja ovog termina. Da se nakratko zadržimo samo na Platonu, ako bismo posmatrali samo Državu, *δόγμα* u Državi pretežno ima značenje nekog političkog uverenja. Moglo bi se reći da taj smisao uglavnom i ima i u ostatku Platonovih spisa. Međutim, izuzetak bi bio *Teetet*, gde istoimeni “glavni junak” poseduje različita verovanja u najširem mogućem značenju te reči, na koja Platon u tekstu dosledno referira terminom *δόγμα*.

3 J. Barnes, «The Beliefs of a Pyrrhonist», *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, 28 (1982), str. 6-9.

Sada je vreme da razjasnimo šta Sekst Empiričar podrazumeva pod pomenutim “očiglednim” i “neočiglednim” predmetima istraživanja. Za tu svrhu nam je najkorisnije mesto PH 2.97-9 *Osnova pironizma*. Tamo je izložena podela predmeta istraživanja na očigledne stvari (kakve susrećemo u iskazima tipa “Sada je dan.”) i neočigledne, koje se zatim dele na privremeno neočigledne, apsolutno neočigledne i prirodno neočigledne. Primer koji Sekst navodi da bi razjasnio šta su to privremeno neočigledni predmeti istraživanja je grad Atina, koju u tom trenutku ne može videti, ali ne znači da je u principu ne može videti, što znači da bi je video kada bi se našao u odgovarajućem položaju.⁴ Na privremeno neočigledne predmete istraživanja ukazuje nam nešto što Sekst naziva “komemorativnim znacima” (τὸ ὑπομνηστικὸν σημεῖον),⁵ o čemu će kasnije biti reči.

Apsolutno neočigledni predmeti istraživanja u celini skeptičke filozofije, kako nam je prenosi Sekst Empiričar, možda zauzimaju i najvažnije mesto. Primer koji on navodi kao apsolutno neočigledan predmet istraživanja je broj zvezda na nebu, dakle, nešto što ne možemo sagledati i što smo u principu nesposobni da sagledamo. Svoj značaj ovaj pojam bi mogao da crpi iz svoje paradigmatičnosti za odnos koji skeptik ima prema bilo kom predmetu bavljenja filozofije, prema suočavanju sa bilo kojim filozofskim problemom. Naime, ἐποχή kao uzdržavanje od suda razvijenog, zrelog skeptika, nije posledica nekog racionalnog procesa zaključivanja, već predstavlja trenutnu, spontanu, danas bismo bili skloni da kažemo refleksnu reakciju na neko pitanje. Ono je prestalo da bude voljni čin. To je stanje koje skeptik u razvoju dostiže tek na kraju svog puta i ono se brusi kroz dugotrajno suočavanje sa filozofskim problemima. Zreli skeptik na njih reaguje na sličan način na koji mi reagujemo na pitanja o broju zvezda na nebu, tačnom broju golubova u Beogradu ili zrna peska u Deliblatskoj peščari. Momentalno i refleksno uzdržavanje od bilo kakvog suda koje osećamo kada nas neki šaljivdžija suoči sa takvim pitanjima., čak i odsustvo potrebe da uopšte odgovaramo na njih, treba da nam posluži kao ilustracija stanja koje dostiže zreli skeptik, stanja u kojem on na taj isti način reaguje na filozofska i, kao što ćemo videti, *sva* druga pitanja i intelektualne izazove. Način dolaženja do ἐποχή-a predstavlja možda najznačajniju temu bavljenja antičkim skepticizmom, ali naša tema ovde ipak je nešto drugačija.

Vratimo se temi kroz ukazivanje na trećeg, za nas najznačajnijeg člana ove podele, prirodno neočigledne stvari. Prirodno neočigledni predmeti istraživanja su zapravo predmeti istraživanja prirodnih nauka, kao što su to, u Sekstovom primeru, «inteligibilne pore», nevidljivi otvori koji služe za perspiraciju živih organizama.⁶ Nije nimalo slučajno da je Sekst, pošto je bio lekar, izabrao baš ovakav primer i *Osnove pironizma* obiluju primerima iz antičke medicine, odnosno empirističke škole u medicini, kojoj je on pripadao. Smisao ovog

4 Zanimljivo je da su istoričari filozofije na osnovu ovoga zaključili da Sekst Empiričar svoje *Osnove pironizma* nije napisao u Atini. Međutim, Sekstovo shvatanje privremeno neočiglednih stvari je takvo da Atina njemu može biti privremeno neočigledna zbog toga što je ne može posmatrati iz prostorije u kojoj piše, ali kada bi ustao i prošetao se, video bi Atinu. Naprotiv, upravo zbog ovako konstruisanog primera možemo zaključiti da je Sekst *Osnove pironizma* pisao nigde drugde do u samoj Atini!

5 PH 2.102, M 8.156-8

6 PH 2.99-100, M 8.151-2

primera najverovatnije se sastoji u tome da su pomenute pore nevidljive i, shodno tome, «neočigledne», ali mi moramo postulirati njihovo postojanje da bismo objasnili neke fenomene sa kojima se suočavamo na opservacionom planu, nalik postuliranju teorijskih entiteta na način na koji o njima govori savremena filozofija nauke. Sekst u tom kontekstu govori o indikativnim znacima (τὸ ἐνδεικτικὸν σημεῖον), kao nečemu što nam ukazuje na postojanje prirodno neočigledne stvari.⁷ Uskoro ćemo se u jednom drugom kontekstu susresti sa nešto jasnijim primerima komemorativnih i indikativnih znakova.

Za sada je važno samo da zapazimo da, ako bismo se držali ovih distinkcija, skeptik po Sekstu Empiričaru ipak poseduje neka verovanja, i to brojna verovanja o objektivnim činjenicama. To predstavlja jedan kontroverzan zaključak jer se sukobljava sa duhom *Osnova pironizma*, kako ga tradicionalno doživljavamo ili bar kako želimo da ga doživimo. Skeptik, znači, ne pristaje na dogme samo u užem, helenističkom smislu prihvatanja naučnih i metafizičkih sudova. U širem i starijem smislu dogme kako je interpretira Sekst, kao verovanja uopšte, kao dokse inkarnirane u Sekstovoj formuli «prihvatanja očiglednih predmeta istraživanja», skeptik veruje u to da je sada dan, pa čak, videćemo, i u to da postoji grad Atina, koju bi mogao da vidi kada bi tamo otišao. To ide na ruku takozvanoj urbanoj interpretaciji *Osnova pironizma*, prema kojoj pironovac ipak ima neka verovanja, nasuprot tradicionalno nazvanoj «rustičnoj» interpretaciji, prema kojoj on nema nikakva verovanja.

Jedna od najstarijih i najuticajnih interpretacija *Osnova pironizma*, Holijeja (Hallie), u svakom slučaju je urbana.⁸ Prema Holiju, pironovac, nasuprot naučnim i metafizičkim verovanjima, poseduje razna zdravorazumska verovanja o svom svakodnevnom životu i bavljenju. Uzdražavanje od suda, pironovčevo ἐποχή, podrazumeva uzdržavanje od teorijskih sudova o prirodi stvari, kakve susrećemo u nauci i filozofiji, ali ne podrazumeva uzdržavanje od suda da pada kiša ili da se masline mogu kupiti na pijaci. Zamislimo, samo u svrhu ilustracije ovakvog shvatanja, da nekoliko sveštenika različitih hrišćanskih denominacija večeraju za istim stolom, posle neke teološke konferencije. U početku je razgovor prijatan i harmoničan: sva trojica hvale hleb i vino na stolu, slažu se da je hleb svež, hrskav i ukusan, da je vino veoma kvalitetno i pitko. Na nivou sudova koje svakodnevno iznosimo o hrani i njenim svojstvima, nema nikakvih razloga za neslaganje i nikakvog nesporazuma ili konflikta između njih. Međutim, čim se razgovor povede o svetim tajnama i dođe do spora oko konspupstancijacije ili transupstancijacije hleba i vina, kada neko ne u raspravi ne iznese ideju o kalvinističkoj “komemoraciji” i ne povedu se dalje zamršeni sporovi o tome kako treba da izgleda euharistija, zašto treba tako da izgleda, o metafizičkim osnovama za ovo ili ono teološko gledište o pričešću, atmosfera počinje da se zagreva do usijanja i raste napetost u beskrajnim svađama između sveštenika. Na sličan način, skeptik, zadržavajući se na nivou svakodnevnih uverenja, izbegava za njegove težnje fatalni fanatizam i beskonačne filozofske

⁷ Podelu na očigledne, prirodno neočigledne i apsolutno neočigledne stvari Sekst iznosi u PH 2.97-8.

⁸ Holi je iznosi u veoma čitanom predgovoru svog uticajnog kritičkog izdanja ključnih Sekstovih radova, P. P. Hallie, *Sextus Empiricus: Selections from the Major Writings on Scepticism, Man and God*, trans. S. G. Etheridge, 2nd edn., rev. D. R. Morrison, Indianapolis, 1985.

rasprave koje ga sprečavaju da ostvari ono što je njegov pravi i konačni cilj, dostizanje blaženstva i nepomućenosti duha.

Holijeva interpretacija ima nekoliko elegantnih crta i posledica. Pre svega, njome se lako zaobilazi stoički prigovor o apraksiji. Pironovac neće ostati da leži nepomično kao panj iz podsmešljivih kritika pironizma, koje se pozivaju na tobožnju činjenicu da on nema verovanja na osnovu kojih bi postupao. Naprotiv, kao što smo videli, u sferi svakodnevnog života njegovo delanje se nimalo neće razlikovati od našeg. Ovde ne želim da ulazim u složeno pitanje da li je takvo shvatanje pironizma uopšte moguće, zato što bi pironovac i tada morao da usvaja bar neke vrednosne sudove sa neposrednim praktičnim posledicama, što po pretpostavci mora da izbegne. Razlozi za neprihvatanje Holijeve interpretacije biće znatno direktniji i istovremeno znatno opštiji. Međutim, objašnjenje velike popularnosti ove interpretacije treba tražiti i u činjenici da je Sekst Empiričar prihvatao pomenute komemorativne znake, a odbacivao indikativne. To znači da je Sekst, prema onome što možemo pročitati u PH 2.100-2, prihvatao znake koji ukazuju na postojanje privremeno neočigledne stvari, u smislu da na osnovu nečeg očevidnog možemo biti skloni da zaključujemo na nešto što je neočevidno, kao što prisustvo dima ukazuje na vatru ili kao što ožiljak ukazuje na ranu. Nasuprot tome, on ne prihvata indikativne znake, kao nešto na osnovu čega možemo zaključiti o postojanju određene prirodno neočigledne stvari. Zanimljivo je da Sekst ističe primer telesnih pokreta kao indikativnih znakova duše. Telesni pokreti ne ukazuju na postojanje duše kao nekakvog neprihvatljivog metafizičkog entiteta.

Međutim, ovakva interpretacija se neposredno sukobljava sa duhom pironovskog skepticizma, sa njegovim osnovnim pretpostavkama koje su, možemo to slobodno reći, u njemu latentno prisutne stotinama godina, još od Arkesilaja i Enesidema. Ne možemo prosto da se, kao pripadnici nekog kulta koji neprestano citiraju određene verse iz Biblije, ograničimo na par citata iz Seksta koji nam odgovaraju i na osnovu njih rekonstruišemo rešenja za filozofske poteškoće radikalnog skepticizma, ma koliko elegantna bila. Čak i najpovršnijem čitaocu *Osnova pironizma* ili kompetentnih istorijskih pregleda helenističke i skeptičke filozofije bilo bi odmah jasno da je skeptička «terapija» usmerena pre svega na obične ljude i da je uzdržavanje od suda usmereno i na njihova svakodnevna, zdravorazumska verovanja. Ako ostavimo po strani veštačke reinterpretacije, Sekst se nigde ne ograđuje od svog altruistički postavljenog cilja da *svakome*, kroz svoju filozofiju, pruži mogućnost da dosegne ataraksiju. Njegova «ciljna grupa» su svi, pa dakle i obični ljudi sa svojim brigama, nedoumicama, neodlučnošću i preispitivanjima, sa svim onim što podrazumeva sudove iz svakodnevnog života, daleko od metafizičarevog filozofiranja i naučnih znanja antičkog doba.

Holijeva interpretacija može biti odbačena i na znatno egzaktniji način, pridržavanjem konkretnih mesta iz samog teksta *Osnova pironizma*, bez oslanjanja na neke opšte utiske. Naime, sam Sekst Empiričar iznosi brojna upozorenja da iskaze pironiste nikada ne treba shvatati doslovno, već da svaki od njih predstavlja nešto što, u skladu sa njegovom upotrebom ovog termina, danas zovemo $\phi\alpha\acute{\iota}\nu\epsilon\tau\alpha\iota$ rečenicama. Svaki iskaz tipa “To i to je slučaj” valja

shvatiti kao da u stvari izražava iskaz “Izleda mi da je to i to slučaj” ili “Čini mi se da je to i to slučaj”. Pironista govori kao i svi ostali ljudi, iz očiglednih praktičnih razloga. Bilo bi krajnje neprikladno, neumesno, pa i neizvodljivo da pre svake svoje rečenice kaže ili da ispred svake svoje rečenice napiše frazu “izgleda mi” ili “čini mi se”. Strogo govoreći, on ne govori ono što misli jer bi to učinilo njegov život nemogućim, a čak i pod najuobičajenijim rečenicama iz svakodnevnog života ne podrazumeva ono što svi ostali govornici datog jezika podrazumevaju.

Dalja razjašnjenja ove pironovčeve epistemološke ograde vraćaju nas na klasičnu interpretaciju pironizma Šarlote Stou (Charlotte Stough).⁹ Ova interpretacija je formulisana u skladu sa nekim od ključnih mesta iz spisa Seksta Empiričara, koja se nikako ne mogu prenebregnuti o koja su od ogromnog značaja za naš problem. Na jednom od tih čuvenih mesta, PH 1.22, Sekst eksplicitno kaže da je praktični kriterijum pironiste pojava (τὸ φαινόμενον). Ni suspenziju verovanja ni duševni mir ne moramo shvatati kao nešto što je nespojivo sa nastavkom svakodnevnih aktivnosti. Pironovac ne praktikuje aksetsko povlačenje iz svakodnevnog života, kako je to pripisivano Pironu, više mitskoj figuri-osnivaču pokreta. Umesto toga, on se na najmanje stresan način prepušta pojavnosti i lokalnim mišljenjima i običajima. Razlikuje se od ljudi koji ga okružuju tako što se prepušta njihovim stavovima i gledištima, a da ih lično, «iznutra», ne usvaja niti odbacuje. Pomenuto prepuštanje treba razumeti kao nedogmatsko i neobavezujuće, kao prepuštanje bez pratećeg verovanja. Skeptik ne sledi svoje susede i sugrađane u verovanju, na primer, da je njihovo iskustvo verodostojno ili da su njihovi vrednosni stavovi ispravni. On je, kako bi se to reklo, *u* njihovom svetu, ali nije *od* njihovog sveta.

Kada Sekst Empiričar govori o pojavama, on u stvari govori o čulnim iskustvima, čulnim datostima i sličnim predmetima modernog filozofskog bavljenja. Takva pretpostavka je još prirodnija ako znamo da su mnogi skeptički argumenti, a naročito oni iz akademske skeptičke tradicije, bili upereni protiv stoičkog gledišta da neka od naših čulnih iskustava sa sobom nose neporecive znake autentičnosti i da su nepogrešivi vodič ka realnosti koju mudar čovek mora da zna da bi upravljao svojim ponašanjem. Uostalom, u helenističkoj filozofiji, značenje termina τὸ φαινόμενον približava se značenju termina φαντασία u smislu čulnog utiska. Nema sumnje da Sekst pojam prepuštanja pojavnosti shvata i mnogo šire. Na primer, prilagođavanje lokalnim običajima, bez odgovarajućih pratećih verovanja, predstavlja jedno prepuštanje pojavama. Isto važi i za osnovno pravilo empirističke škole u medicini, čiji je pripadnik bio i sam Sekst, i po kojoj je dobio svoj «nadimak» Empiričar: lečiti pacijentove simptome bez spekulisanja o skrivenim fizičkim stanjima u pozadini tih simptoma.

Takav je i filozofski izraz skeptičkog puta. U svakoj životnoj situaciji govori se samo o tome kako nešto nekome izgleda. Ne tvrdi se ništa o tome šta ono u stvari jeste ili nije, zato što bi to u suštini predstavljalo dogmatizam. Upravo to je ono što skepticizam, u Sekstovom prikazu, čini i teorijski koherentnim, i praktično sprovodljivim načinom života. Grubo rečeno, skeptik će

9 C. L. Stough, *Greek Skepticism*, Berkeley and Los Angeles, 1969.

prikupiti sve argumente koje je dogmata koristio u cilju dokazivanja da ne samo da izgleda da p , već i da je to stvarno slučaj. Zatim će sakupiti sve protivargumente koje su formulisali dogmatičari drugačijeg ili suprotnog mišljenja, čiji je cilj bilo dokazivanje da čak i ako izgleda da p , u stvari nije slučaj da p . Rezultujuća gomila argumenata će u njemu proizvesti nemogućnost da prosudi da li je p ili $\neg p$, ali njemu neće prestati da izgleda da p ili, u njegovom konkretnom okruženju, $\neg p$. To će mu omogućiti da živi sa svojim susedima, prilagođavajući svoje činove njihovim verovanjima, ali ne deleći njihova verovanja. Na kraju, to će ga osloboditi od duhovne uznemirenosti koja prati prihvatanje ili poricanje da p , a njegovu ranjivost će svesti na one afekte koji prate puku pojavu, čije prisustvo ne osporava. U procesu postizanja duhovne neuznemirenosti skeptik će u nekom smislu te reči «transcendirati» filozofske argumente za i protiv stava p i dostići će stanje u kojem je lišen svih težnji da interpretira pojavni aspekt svog života. U tom stanju, on se uzdržava od suda u pogledu objektivnih činjenica i oslanja se na verovanja o tome kako mu stvari izgledaju, kako mu se čine.

U tome i leži osnovni problem za ovu interpretaciju jer bi ona morala da prizna na pironovac ipak ima neka verovanja. Iz iskaza tipa “Izgleda mi da je nešto slučaj” neizbežno sledi “Verujem da mi izgleda da je nešto slučaj”. Ne mogu da tvrdim da mi nešto izgleda, a da ne verujem da mi to zaista tako izgleda. Podrazumeva se da ne verujem u propozicionalni sadržaj propozicionalnog stava “Izgleda mi da je to i to slučaj”, odnosno ja ne verujem da je to i to slučaj, ali verujem da mi nešto nekako *izgleda*. Nema nikakve sumnje da će se čitaoci verzirani u literaturi iz savremene epistemologije ovde smesta setiti brojnih komplikacija, ali potrebno je mnogo nategnute filozofske argumentacije da se opovrgne jedan ovako intuitivan stav. Upravo ta njegova intuitivnost morala bi navesti pironistu da prizna da on zapravo ima neka verovanja, ali samo jednu vrstu verovanja, verovanja o tome kako mu nešto izgleda ili kako mu se nešto čini. Njegovi postupci su zasnovani na tim verovanjima i objašnjavanje njegovih postupaka iz perspektive trećeg lica podrazumeva pozivanje na takva verovanja.

Dva najznačajnija autora koja su se bavila ovom problematikom, Majls Bernijet (Miles Burnyeat) i Džonatan Barns (Jonathan Barnes), ponudila su različite strategije na osnovu kojih bismo mogli zastupati tezu da pironovski skeptik ipak nema nikakva verovanja. Obe strategije žele da ostvare jedan zajednički cilj: da pokažu da φαίνεται rečenice, onako kako ih antički skeptici shvataju, nemaju istinosnu vrednost. Ako nemaju istinosnu vrednost, onda nema ni propozicije koja bi predstavljala propozicionalni sadržaj verovanja kao propozicionalnih stavova. Pošto rečenice tipa “Izgleda mi da...” i “Čini mi se da...” nisu propozicije, tj. nisu neke propozicije p ili bar skeptici ne žele da one budu propozicije p , nema ni odgovarajućeg verovanja da p .

Bernijet se poziva na navodnu činjenicu da je istina za Grke bila stvar korespondencije sa spoljašnjom realnošću. Tvrdnja da neka osoba veruje da p ekvivalentna je tvrdnji da ona smatra da je p istinito. On zaključuje da bi činjenica da iskazi o pojavama ne govore ništa o tome kako stvari objektivno stoje odvela Grke do zaključka da ti iskazi ne mogu biti ni istiniti ni lažni, te da

se u njih ne može ni verovati ni sumnjati. Iz takve persektive, pironista je u situaciji da može prihvatiti mnoge tvrdnje o pojavama, a da time uopšte ne otvori put ka verovanju. Štaviše, njegovo prihvatanje tih tvrdnji nama omogućava da objašnjavamo njegove postupke pozivajući se na ono što mu u datom trenutku izgleda najbolje, ne pripisujući mu pri tom bilo kakva verovanja. Zbog toga, navodno, prigovor da ponašanje pironovca odaje posedovanje verovanja za koja on smatra da nemaju racionalno opravdanje, više ne poseduje nikakvu snagu.¹⁰

Veliko je pitanje da li je moguće legitimno povući distinkciju između verovanja i priklanjanja pojavama. Bernijet nije uspeo da ukloni očigledan prigovor, koji bi se sastojao u ukazivanju na prostu činjenicu da je iskaz tipa "Izgleda da je..." istinit ako i samo ako stvari zaista izgledaju onako kako taj iskaz kaže. On to samo kvalifikuje kao "anahronizam", koji predstavlja "filozofsko opšte mesto" i ne može se primeniti na grčku filozofiju. Međutim, pažljivijem čitaocu Seksta Empiričara neće promaći mesta na kojima Sekst eksplicitno kaže "Činjenica je da nam izgleda da...". On tu frazu upotrebljava relativno često,¹¹ a na mestu M 7,193-4. čak doslovno upotrebljava frazu "*istinito je da nam izgleda*", prilikom opširnog upozoravanja da kada nam nešto nekako izgleda, mora biti istinito da nam to tako izgleda. Čak i da je Bernijet u pravu u svom izlaganju grčkog shvatanja termina "istina", teško da to shvatanje deli i Sekst. Bernijetovo rešenje je više nego elegantno, ali nalazi se u potpunom neskladu sa opštim duhom i osnovnim postavkama pironizma i, što je najvažnije, u neposrednoj kontradikciji sa onim što Sekst Empiričar eksplicitno piše.

Džonatan Barns je takođe bio nezadovoljan Bernijetovim rešenjem. Inspirisan vitgenštajnijskom filozofijom jezika, on je izneo tezu prema kojoj su pironovčeve φαίνεται rečenice zapravo neka vrsta govornih akata. Kada ih nešto boli, deca plaču i na taj način *izražavaju* svoj bol. Ona ne kažu da ih boli. Na sličan način, izjave odraslih ljudi o bolu predstavljaju ispoljavanje bola, deo ponašanja koje je vezano za bol. Štaviše, izgovaranje rečenice tipa "Boli me..." navodno predstavlja neposrednu zamenu za ponašanje koje prati bol, kao što je plač, vika i držanje za neki deo tela. Na sličan način, kada pironista izgovara rečenicu "Izgleda da je toranj okrugao", on time izražava svoj mentalni afekat, ispoljava svoj πάθος, ali ne tvrdi da doživljava određeni πάθος. U stvari, on ne tvrdi ništa.¹²

Iako pretpostavka da izjave tipa "Jao, to boli!" prosto zamenjuju izvesne primitivnije vrste "bolnog ponašanja" zaista ima određenu dozu *prima facie* privlačnosti, ona deluje prilično nategnuto već kada se primeni na staložene opise našeg bola kada ih, na primer, izlažemo lekaru. Štaviše, kada na ovaj način pokušamo da reinterpretiramo svu raznolikost pironovčevih φαίνεται

10 M. Burnyeat, «Can the Sceptic Live his Scepticism?», u zborniku M. Schofield, M. Burnyeat, and J. Barnes (eds.), *Doubt and Dogmatism: Studies in Hellenistic Epistemology*, Oxford, 1980., str. 25-7.

11 Najpoznatije je verovatno mesto PH 2.63, na kojem objašnjava da je činjenica da med nekome izgleda sladak, a nekome gorak.

12 J. Barnes, «The Beliefs of a Pyrrhonist», *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, 28 (1982), str. 4-5.

rečenica, ne možemo se oteti utisku da je analogija sa prelingvističkim ponašanjem izuzetno nategnuta. Barnsov pokušaj da na ne-bernijetovski način pokaže kako je moguće φαίνεται rečenice shvatiti kao rečenice koje nisu ni istinite ni lažne tu se oslanja na veoma kontroverznu filozofiju jezika, u koju se ovde ne možemo upuštati i koja je već dovoljno napadana u savremenoj filozofiji.

Neuspeh poduhvata pokazivanja da iskazi o tome kako nam nešto izgleda i kako nam se čini nemaju istinitu vrednost primorava nas da prihvatimo tezu da skeptik ipak ima neka verovanja, ali samo jednu vrstu verovanja, verovanja o tome kako mu nešto izgleda i kako mu se čini. Tada se suočavamo sa jednim izuzetno neprijatnim problemom. Naime, možemo se zapitati kako je moguće da nam «izgleda da je nešto slučaj» a da nemamo tendenciju ili nismo skloni da verujemo da je nešto slučaj. Zašto bi puka tendencija ili sklonost ka verovanju predstavljala poteškoću za pironističku filozofiju? Prisetimo se onoga što smo na samom početku upozoravali o prirodi uzdražavanja od suda zrelog pironovskog skeptika: ono mora biti spontano, u nekom smislu i refleksno, u njemu nije prisutno nikakvo premišljanje niti zaključivanje, koje bi moglo pratiti έποχή skeptika u razvoju. Ukoliko bi zreli skeptik ipak imao neku sklonost ka verovanju, ukoliko bi se u njemu javljala bilo kakva tendencija ka verovanju kada bi se suočio sa nekim sudom, pa makar i sa φαίνεται sudom, ideal έποχή ne bi bio ostvaren.

Rešenje ove teškoće moramo potražiti u savremenoj filozofiji, u Prajsovoj minucioznoj analizi iskaza o pojavama¹³ ili, kako ih on naziva, *appearance statements*. Način na koji on shvata *appearance statements* praktično je istovetan načinu na koji smo ovde govorili o φαίνεται rečenicama u helenističkoj filozofiji. On identifikuje četiri načina na koje upotrebljavamo ove rečenice. Prvo, u nekim slučajevima, rečenice tipa “Izgleda mi da *p*” koristimo da bismo opisali svoju sklonost da poverujemo u *p*. Na primer, kada razmatram neki matematički dokaz, mogao bih da kažem da mi izgleda da je taj dokaz valjan i ono što pod tim podrazumevam je da sam sklon da prihvatim da je taj dokaz valjan, ali da nisam sasvim siguran po tom pitanju. S druge strane, ove rečenice koristimo da bismo ukazali na to da postoji bogato, mada ne i konkluzivno svedočanstvo za *p*. Recimo da smo jednom proverili pomenuti dokaz, ali da smo tada bili u velikoj žurbi. Ako bi nas neko zapitao da li je dokaz valjan, odgovorili bismo ukazivanjem na naše posedovanje adekvatnog, mada ne i odlučujućeg svedočanstva, tako što bismo rekli da izgleda da je dokaz valjan. Dalje, *appearance statements* koristimo da bismo se odrekli odgovornosti koju povlači tvrđenje iskaza *p*. Ako se naknadno ispostavi da dokaz nije valjan, naša odluka da se ograničimo na izjavu da izgleda da je valjan oslobodiće nas optužbi da smo iznosili loše procene.

Ove tri upotrebe prajsovskih φαίνεται rečenica tesno su isprepletene. U uobičajenim okolnostima, neko će biti sklon da veruje da *p* samo ako smatra da ima neko svedočanstvo za *p*. Ako neko smatra da ima i presudno svedočanstvo za *p*, za njega će biti izvesno da je *p* slučaj. U skladu s tim, φαίνεται rečenice će biti upotrebljene u prvom smislu samo u okolnostima u kojima bi bilo podjed-

13 H. H. Price, «Appearing and Appearances», *American Philosophical Quarterly*, I (1964), str. 3-19.

nako opravdano upotrebiti ih u drugom smislu. Druga vrsta upotrebe ovih rečenica će se javljati u situacijama koje opravdavaju njihovu upotrebu i u prvom smislu. Staviše, njihovo iskreno izricanje u cilju odricanja od odgovornosti za grešku zahteva da imamo bar neku tendenciju da verujemo da su istinite. Kada bi neko bio apsolutno siguran da je *p* slučaj, on ne bi imao nikakav motiv da se ograđuje frazom “izgleda mi” ili “čini mi se” Uviđamo da, iako se ove tri upotrebe mogu razlikovati u pogledu ciljeva i namera govornog lica, uslovi koji moraju biti zadovoljeni da bi one bile legitimne potpuno su isti u sva tri slučaja. Kada bi postojala samo ova tri smisla, φαίνεται rečenice bi mogle biti upotrebljene samo u slučajevima u kojima govorno lice ima izvesne sklonosti ka verovanjima.

Na sreću, postoji i četvrta, za naše svrhe spasonosna upotreba rečenica tipa “Izgleda mi da *p*” i “Čini mi se da *p*”. Recimo da smo se dobrovoljno prijavili da učestvujemo u nekom psihološkom eksperimentu iz domena psihologije opažanja. Tokom eksperimenta, psiholog koji ga sprovodi stavlja nam neobične naočari sa nekim veoma čudnim staklima. Saopštava nam da će ta sočiva radikalno izmeniti način na koji ćemo videti boje predmeta oko nas. Kada nas zapita šta vidimo, biće savim prirodno da svoje opise uobličimo tako što ćemo govoriti da nam *izgleda* ili da nam se *čini* da je neki predmet crven, zelen ili plav. Ovakva upotreba φαίνεται rečenica neće predstavljati nikakvu instancu vrste upotreba o kojima smo do sada govorili. Zahvaljujući upozorenju eksperimentatora, nemamo nikakvu sklonost da verujemo da su boje objekata, onako kako nam izgledaju kroz specijalne naočari, stvarne boje objekata u našoj okolini. Prosto znamo da sočiva onemogućavaju da ih vidimo u njihovim pravim bojama. Nemamo nikakvo svedočanstvo u prilog tome da je površina koja nam izgleda kao crvena zaista crvena. I kada kažemo da nam ta površina izgleda crvena, mi se ne ograđujemo u onom smislu u kojem smo govorili u slučaju prve tri vrste upotreba. Pošto nemamo nikakvo svedočanstvo, niti sklonost da verujemo, ograđujemo se samo u tom smislu da φαίνεται rečenicu upotrebljavamo na “fenomenološki” ili “neepistemički” način.

Možemo zaključiti da pironovski skeptik ima na raspolaganju odgovor na prigovore da je njegov model života nesprovodljiv i nemoguć, pa čak i samoprotivrečan, te da nije u mogućnosti da ponudi jednu koherentnu filozofsku poziciju. Prvo, on mora da prihvati ustupak da ipak poseduje neka verovanja, ali to će biti samo verovanja o sopstvenim utiscima ili verovanja o φαίνεται sudovima, kako smo o njima ovde govorili. Takva verovanja poslužiće mu kao osnova za njegove činove i kao osnova celokupnog ponašanja. Ovde smo samo skicirali kako izgleda taj skeptički život koji se prepušta pojavama. Nismo mogli da razmatramo negativne skeptičke argumente i skeptičke trope koji treba da proizvedu uzdržavanje od suda. Upotreba argumentacije se ionako javlja na putu skeptika u razvoju. Zreli pironovac više ne mora da se služi argumentima da bi u sebi proizveo εποχή. On ne mora da razmišlja i zaključuje. *Stanje* εποχή-a je nešto što prožima svaki trenutak života onoga ko je prošao skeptički put i postao zreli pironovac. Ono je prisutno kao stalna mentalna nastojenost, kao opšte duhovno raspoloženje koje prati svako njegovo potencijalno verovanje. Uzdržavanje od suda nije voljni čin: ono je intuitivno, spontano

i refleksno. Iako je prinuđen da poveruje da mu *izgleda* kao da je nešto slučaj, on neće, kao u našem primeru sa psihološkim eksperimentom, imati nikakvu sklonost da veruje, u njemu neće biti prisutna nikakva tendencija da poveruje da je bilo koji sud istinit. Naočari iz pomenutog eksperimenta nam tu mogu poslužiti kao veoma pogodna metafora za sliku pironovčevog života koju želimo da pružimo. Jer, *ἐποχή* se javlja kao stalno prisutna svest o nemogućnosti racionalnog opravdanja verovanja i nepostojanju znanja, ostavljajući mu na raspolaganju život zasnovan na verovanjima o fenomenalno ili neepistemički shvaćenoj pojavnosti. I dok je duh modernog filozofa, opterećenog potragom za čvrstim temeljima znanja, uznemiren zbog toga što utisci i pojave nisu pouzdan vodič ka stvarnosti, antičkog pironovca *ἐποχή* vodi u ataraksiju i blaženstvo duha.

20.11.2007.

Filozofski fakultet u Beogradu

Literatura:

- Burnyeat, M., «Can the Sceptic Live his Scepticism?», u zborniku M. Schofield, M. Burnyeat, and J. Barnes (eds.), *Doubt and Dogmatism: Studies in Hellenistic Epistemology*, Oxford, 1980.
- Bury, R. G., *Sextus Empiricus* (grčki tekstovi sa engleskim prevodom), 4 vols., Loeb Classical Library, Cambridge, Mass., 1933-49.
- Stough, C. L., *Greek Skepticism*, Berkeley and Los Angeles, 1969
- J. Barnes, J., «The Beliefs of a Pyrrhonist», *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, 28 (1982)
- Hallie, P. P., *Sextus Empiricus: Selections from the Major Writings on Scepticism, Man and God*, trans. S. G. Etheridge, 2nd edn., rev. D. R. Morrison, Indianapolis, 1985.
- Hankinson, R. J., *The Sceptics*, London, 1995.
- Price, H. H., «Appearing and Appearances», *American Philosophical Quarterly*, I (1964)
- Sedley, D., «The Motivation of Greek Scepticism», u zborniku M. Burnyeat (ed.), *The Skeptical Tradition*, Berkeley and Los Angeles, 1983.

MAŠAN BOGDANOVSKI

THE SKEPTIC CAN LIVE HIS SKEPTICISM

(Summary)

There is a way for the Pyrrhonian skeptic to respond to the general objection that his skepticism is unlivable. First, he is forced to accept beliefs about how things appear to him. He can suspend beliefs about the matters of objective fact, but he is not able to withhold assent from just one type of beliefs, those about appearance statements. The beliefs about his appearance statements form the basis of his actions and his entire behaviour. This poses a problem for the mature Pyrrhonist, the one whose suspension of belief has seized to be an act of will. Even if he does not believe in the propositions p contained in his appearance statements “It appears that p ”, there is always an element of a tendency for one to believe in p present. However, I argue, there is a sense in which the appearance statements could be interpreted as phenomenological and “non-epistemic”, and not implying any tendency to believe. The mature Pyrrhonist’s actions rest on the assent to the non-epistemic appearances or impressions. His suspension of belief is, more accurately, a mental attitude permeating every aspect and every moment of his life.